

## Politikai gazdaságtan és filozófia Marx Grundrissjében\*

JORGE SEMPRUN

Karl Marx *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*-jának francia nyelvre fordítása<sup>1</sup> kétségtelenül olyan esemény, mely többé-kevésbé rövidesen érezteti majd hatásait a marxi gondolat kimunkálásával és annak különböző szakaszaival foglalkozó egész tudományos kutatásban. A *Grundrisse* fordítása végre a németül érthetőnél szélesebb olvasótábor számára tesz elérhetővé egy olyan művet, mely döntő jelentőségű nemcsak Marx dialektikus módszerének, hanem elmélete alapfogalmainak megértése szempontjából is. Számítani kell azonban arra, hogy szakkörök részéről bizonyos ellenállásba fog ütközni e mesteri szöveg tekintetbe vétele, mert kisugárzásának gazdagságával és szigorával a *Grundrisse* túl sok elfogadott eszmét, túl sok ideológiai pontatlanságot zúz darabokra, semhogy meg ne kísérelnék jelentőségét palástolni vagy alábecsülni.

De kezdjük elején a történetet.

A *Grundrisse* különös sorsa ismert. Ezekről a kéziratokról, melyek Marx 1857–1858 folyamán végzett elméleti munkásságának velejét alkotják — döntő időszak fő műve, *A politikai gazdaságtan bírálata* kidolgozásában —, 80 éven át nem vettek tudomást, néhány rövid részlet kivételével, melyet Kautsky adott közre 1903-ban a *Neue Zeit*ben. Először eltemették a német szociáldemokrácia által őrzött — szinte azt mondhatnók: zárolt — marxi hagyatékban, Bernstein kezelése alatt, aki „magántulajdonává tette a magántulajdon elleni harc legnagyobb bajnokainak irattárát”, — ahogy N. I. Lapin írja (*Der junge Marx im Spiegel der Literatur*, Dietz kiad., Berlin 1965. [55. o.]); újra elfeledték, amikor a Rjazanov-féle kritikai kiadás, a MEGA félbemaradt, Rjazanov eltűnően az egyik sztalini „tisztogatásban”; majd *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* címmel — ami a kéziratok elfogadott címe lett — közzétette Moszkvában az Idegen Nyelvű Kiadó 1939-ben és 1941-ben, olyan pillanatban és, olyan körülmények között, melyek nyilvánvalóan nem adtak módot a széles körű elterjedésre. Végül újra kiadták Berlinben, 1953-ban. Ezek a kéziratok olyan szövegeket ölelnek fel, amelyek alapvetőek a marxi gondolat megértéséhez, keletkezése, belső mozgása, filozófiai és gazdaságtani fogalmainak rekonstruálása szempontjából tekintve azt. Nyilván lehetetlenség elsiklanunk mellettük, ha a *Tőke* szerzőjének elméleti fejlődésmenetét a maga egészében próbáljuk felvázolni.

\* A tanulmány francia nyelvű eredeti szövegének megjelenési helye: *L'homme et la société*. Párizs, 7. sz. — Szerk.

<sup>1</sup> Karl Marx: *Fondements de la Critique de l'Economie Politique*, 2 kötet, Roger Dangeville ford., Anthropos kiad., Párizs 1967–1968.

## A Grundrisse helye Marx életművében

1849-ben, miután a belügyminiszter kiutasította Franciaországból, Karl Marx száműzöttként megtelepszik Londonban. Mindenféle nehézségek közepette magához hívja Friedrich Engelst, aki németországi hadjáratai után ekkor valahol Svájcban hányódott. Marx és Engels hamarosan lerázzák magukról a német emigránsok kis intrikáit és nagy ábrándjait, hogy az elméleti munkának szenteljék magukat. Egy 1851 februári levélváltás tanúskodik kegyetlenül tisztánlátó lelkiállapotukról.

„Egyre inkább belátja az ember” — írja Engels Marxnak —, „hogy az emigráció olyan intézmény, amelyben szükségszerűen vagy bolonddá, vagy számárrá és közönséges csirkefogóvá lesz, ha nem vonul vissza egészen az emigrációtól, és nem elégszik meg a független irodalmár helyzetével, aki feléje sem néz az úgynevezett 'forradalmi pártnak'.”

Marx válasza február 11-én:

„Nekem nagyon tetszik az a nyilvános elszigeteltség, amelyben mi ketten, te meg én most vagyunk. Ez teljesen megfelel álláspontunknak és elveinknek. Most végre megszűnt a kölcsönös engedményeknek, az illemből megtúrt felemásságoknak a rendszere, nem vagyunk többé kötelesek a közönség előtt magunkra vállalni a ránk eső részt a párt nevetségés tetteiért, mindezekkel a számakkal együtt.”<sup>2</sup>

Így hát, megszabadulva a számaktól és az engedményektől, Marx beleveti magát a politikai gazdaságtan bírálatával kapcsolatos programjának megvalósításába. S ezúttal ismét áldozatul esik annak az illúzióknak, hogy ez könnyű munka lesz, amint erről 1851. április 2-án Engelsnek írt híres levele tanúskodik.

„Annyira jutottam, hogy öt héten belül elkészülök az egész gazdaságtani vacakkal. És ha ez megvan, akkor a gazdaságtant otthon fogom kidolgozni, a Museumban pedig egy másik tudományra vetem magam. Ez már kezd untatni...”

Az öt hétből évek lettek, de érdemes felfigyelni Marx humorára, erre az egyébként Engelsszel való egész levelezését átható éles iróniára; arra a marxi — és marxista — iróniára, melyből gyakrabban kellene meríteniük mai szürke teoretikusainknak, bármelyik oldalon álljanak is.

Marx tehát dolgozik, és az olvasmány-jegyzetek halmozódnak. De születnek történeti és politikai munkák; ez az *Osztályharcok Franciaországban*, a *Brumaire tízennyelcadika*, a *Spanyol forradalom*, a kölni kommunista-per, a krími háború stb. korszaka. Ezeket az írásokat gyakran hajlamosak másod-

<sup>2</sup> A levelet F. Mehring idézi Marx-életrajzában (*Karl Marx, Geschichte seines Lebens*). E még mindig nélkülözhetetlen mű Dietz-féle kiadásában — Berlin 1960 — Engels levele tévesen 1851. február 12-i keltezéssel szerepel. [Magyarul Mehring: *Marx Károly életrajza*. Gondolat 1957. 234. o. Az alábbi idézetet l. Marx és Engels: *Levelek „A tőké”-ről*. Szikra 1956. 38. o.]

rendűnek tekinteni, amikor Marx elméleti fogalmainak kialakulási folyamatát vizsgálják, pedig nélkülük a szó szoros értelmében lehetetlen életművének mint szerves totalitásnak a megfejtése. Ezenkívül pénzügyi nehézségek is hónapról hónapra, évről évre késleltették e politikai gazdaságtani mű megírását.

Az 1857-es válság által a tőkés világban előidézett felfordulásra van szükség, vagyis arra, hogy Marx számára evidenssé váljanak elméleti munkájának gyakorlati konzekvenciái (ti. a válságnak és okainak elemzése most már elengedhetetlen a küszöbönállónak tartott forradalmi akció szempontjából) — ahhoz, hogy átlépjen az empirikus adatok felhalmozását és az elméleti kidolgozást elválasztó küszöbön, hogy végre — a rá jellemző bámulatos koncentrációképességgel — hozzákezdjen a politikai gazdaságtan átfogó kritikájának első megfogalmazásához. Éppen ennek az erőfeszítésnek gyümölcse a *Grundrisse*.

Marx 1857 augusztusától 1858 márciusáig dolgozott ezeken a kéziratokon,<sup>3</sup> melyek több mint ezer nyomtatott oldalt tesznek ki és a *Politikai gazdaságtan bírálatához*, valamint a *Tőke* első változatát alkotják.

Mindamellett, amikor tanulmányozni kezdjük a szövegeket, óvakodnunk kell attól az optikai csalódástól, hogy pusztá vázlatoknak tekintsük őket. Tény és való, hogy a *Bírálat*, a *Tőke* és az *Értéktöbblet-elméletek* elmélyíti és pontosítja Marx módszertani és fogalmi apparátusát — s e módosítások nagyszámúak és fontosak —, de elméleti problematikájának lényege már a *Grundrisse*ben kibontakozik. Másfelől a *Grundrisse* tartalmaz számos olyan történeti fejtegetést, szociológiai és gazdaságtani elemzést, filozófiai nézőpontot, melyek a későbbi művekben nem térnek vissza. Végére sem a *Bírálat*, sem a *Tőke* nem merítette ki a politikai gazdaságtan bírálatának marxi tervét; Marx életműve e tekintetben befejezetlen maradt. (Ne feledjük el, hogy a *Tőke* ott marad félbe, ahol a társadalmi osztályok elemzése kezdődik, és hogy az államról és a világgpiacról tervbe vett köteteknek még a vázlata sem készült el, vagyis nem csekélység, ami megghiúsult!) Így a *Grundrisse*ben egyszerűen pótolhatatlan szövegeket találunk a kapitalizmus előtti társadalmi alakulatokról (ez ideig ezeket a részeket ismerték és kommentálták a leginkább), az elidegenülésről és az elidegenült munkáról, a fejlett kapitalizmusról és ennek új ellentmondásairól, a dialektikus módszer fogalmairól és kategóriáiról: aki nem ismeri őket, nem mondhatja magáról, hogy igazán ismeri Marx gondolatait.

A *Grundrisse* fontossága, felbecsülhetetlen értéke pontosan abban rejlik, hogy a munka tökéletlen formája, olykor pallérozatlan stílusa ellenére — Marx e kérdéseknek igen nagy jelentőséget tulajdonított, mint 1858. november 12-én Lassalle-nak írt levele mutatja<sup>4</sup> — Marx sehol másutt nem fogta így össze

<sup>3</sup> Az 1857—1858-as kéziratok összeállításának részletes kronológiájával kapcsolatban a moszkvai Marxizmus—Leninizmus Intézetnek a francia kiadás által is átvett előszavára támaszkodhatunk.

<sup>4</sup> „Ami a kézirat késedelmes elküldését illeti, először a betegség akadályozott, később pedig más, keresettel járó munkákat kellett pótlólag elvégezni. A tulajdonképeni ok azonban a következő: Az anyaggal elkészültem; már csak a megformálás volt hátra. De bármit is írtam, éreztem a stíluson a májbajt. Márpedig két okból sem engedhetem, hogy ez a munka egészségi körülmények miatt kárt szenvedjen:

1. Ez a munka tizenöt évi kutatásnak, tehát életem legértékesebb időszakának eredménye.

2. Elsőnek fejez ki tudományosan egy fontos nézetet a társadalmi viszonyokról.

kritikai programjának egészét, sehol sem közelítette meg ennyire ennek globális elméleti megformálását. Ennélfogva a *Grundrisse* kiváltságos helyet foglal el a Marx-életműben. Ez a roppant elméleti érettséget mutató mű: 1. tizenöt év gazdaságtani és történelmi kutatásainak eredménye; 2. a biztos alapzat, amelyre majd a *Tőke* — Marx lényegi tudományos programjának ez a részleges és befejezetlen megvalósulása — ráépül, és 3. mindannak a filozófiai és módszertani tematikának legbefejezettebb megfogalmazása, amely Marx ifjúkori művei óta gondolkodásának vonatkoztatási rendszerét képezi, melyet itt mintegy működésében figyelhetünk meg, úgy, ahogyan utat tör magának.

Mégis, kevés kivétellel — ezek közül az egyik legfigyelemreméltóbb és legújabb Ernest Mandel tanulmánya: *La formation de la pensée économique de Karl Marx* (François Maspero, Párizs 1967.) — a *Grundrisse* nemigen vonta magára azoknak a szakembereknek a figyelmét, akik az utóbbi években Marx elméleti fejlődésmenetének teljes felvázolását tűzték ki célul. Jegyezzük meg különben, hogy e kivételek többnyire — hogy ne mondjuk, valamennyien — kívül állnak a „kincstári marxizmuson”, vagyis azon, amelyik így vagy úgy a kommunista praxis eluralkodott módjából létrejövő politikai és állami szervezetekhez kötődik, és amelyekben a taktikai konjunktúra, a dolgok folyásához adandó ál-elméleti igazolás követelményei háttérbe szorítani látszanak a kritika és a kutatás követelményeit. Jegyezzük meg azt is, hogy a *Grundrisse* fontosságát felismerő, hatásának látható jegyeit viselő munkák nagyrészt külföldiek; a francia marxizmus — áramlatokra és iskolákra való tekintet nélkül — még nem ébredt e szövegek fontosságának tudatára.<sup>5</sup>

Furcsamód paradox, legalábbis első pillantásra, a kutatóknak ez az — akár akaratlan, akár szántszándékos, de mindenképpen jellemző — megvetése vagy közönye Marx 1857–1858-as kézírataival szemben! Mert, ahogyan Eric Hobsbawm egy *Grundrisse*-részlet angol kiadásához írt figyelemre méltó előszavában mondja:

„Habozás nélkül állíthatjuk, hogy minden olyan marxista történeti vitát, amely figyelmen kívül hagyja a szóban forgó művet — azaz virtuálisan minden 1941 előtti ilyen vitát és (sajnos) az azóta lezajlottak jó részét is —, újra kellene kezdeni e mű világánál.”<sup>6</sup>

Karel Kosík cseh filozófus ugyanerről a tárgyról így szól a *Konkrét dialektikájában*:

„Marx korai *Gazdasági-filozófiai kézíratainak* kiadása a 30-as években szenzációt jelentett és terjedelmes szakirodalmat hozott létre, ezzel

Tartozom tehát a pártnak azzal, hogy a dolgot ne csúfítsa el az a nyomasztó, nehézkes írásmód, amely a beteg máj sajátossága.” (K. Marx/F. Engels: *Werke*. 29. köt. Dietz kiad., Berlin 1963. [Magyarul Marx és Engels: *Levelek „A tőké”-ről*. 78–79. o.]

Jegyezzük meg mellékesen: a *Grundrisse* Marx számára „tizenöt évi kutatás eredménye”, azaz 1843-ban megkezdett, első politikai gazdaságtani munkáinak beteljesedése. Amint azt a szövegek éppoly szerény, mint szigorú olvasásának eredményeként várni lehetett, Marx egyáltalán nem lát semmiféle „episztomológiai cezúrát” munkásságában.

<sup>5</sup> A néhány francia szakember közül, aki tudásunk szerint figyelembe vette a *Grundrissét*, említsük meg Pierre Naville-t: *De l'aliénation à la jouissance*, Marcel Rivière 1957. (újra megjelent az Anthroposnál), és Jean Fallot-t: *Marx et le machinisme*, Cujas kiad. 1966.

<sup>6</sup> Karl Marx: *Pre-Capitalist Economic Formations*, Eric J. Hobsbawm bevezetésével, International Publishers. [London, Lawrence & Wishart 1964. 10. o.]

szemben a *Grundrisse* publikálása, amely Marx érett korszakából, az 50-es évek végéről származik, előmunkálat a *Tőké*hez, s fontos összekötő kapocs a *Kéziratok* és a *Tőke* között, eddig szinte észrevétlen maradt. A *Grundrisse* jelentőségét aligha lehet túlbecsülni.”<sup>7</sup>

Eric Hobsbawm a „meglepő közöny” okait kutatva, azt részben magának a *Grundrisse* szövegeinek nehézségével magyarázza, mert azok

„nemcsak azt követelik az olvasótól, hogy igencsak otthonosan mozogjon Marx fogalomrendszerében — azaz szellemi fejlődésének egészében és speciálisan Hegel gondolatvilágában —, hanem ráadásul egyfajta magánhasználatra készült szellemi gyorsírással íródtak, mely néhol szinte megfelfejthetetlen...” (*Id. mű* 10. o.)

Az bizonyos, hogy a *Grundrisse* olvasása nem könnyű, s közvetve maga Engels tanúságot tesz erről. 1858. április 2-án, amikor a kéziratok tulajdonképpen kidolgozása befejeződött, Marx elküldte barátjának az első rész összefoglalását. Engels válasza nem váratott magára, április 9-éről kelteződik:

„Az első fél füzet *abstract-jének [vázlatának]* tanulmányozása erősen igénybe vett, ez az abstract valóban nagyon absztrakt, ami persze ilyen tömör tárgyalás mellett nem is kerülhető el; gyakran sok fáradságomba kerül, amíg megtalálom a dialektikus átmeneteket, mert nagyon elszoktam minden absztrakt okoskodástól [abstract reasoning].”<sup>8</sup>

De szerintünk éppen a *Grundrisse* olvasásának ez az okoskodás tudományos elvontsága által indokolt nehézsége az 1857—58-as kéziratok egyik lényeges vonzereje, mert Marxnak azt az eltökélt szándékát tükrözi, hogy fogalmilag megragadja kritikai programjának egészét. Lehetetlen kitérni e nehézség elől, ha fel akarjuk fogni e program értelmét, ha kimunkálásuk szintjén akarunk behatolni fogalmi struktúráiba.

Bármekkora is ez a nehézség, bármennyire elszokott is némelyik mai marxista minden *abstract reasoningtől*, úgy tűnik, hogy a legtöbb *ortodox* marxistának, különösen franciáknak a *Grundrissével* szembeni „meglepő közönye” egészen más okokon alapszik, nem az 1857—1858-as marxi kéziratok benső homályosságában. Talán nem árt megjegyezni, hogy az ortodoxián itt nem a — befejezetlen mozgásának dinamikájában megragadott — marxi gondolatvilághoz való hűség értendő, hanem egy többé-kevésbé sekélyes, formális szigorral többé-kevésbé „felruházott” behódolás a kommunista mozgalomban a 30-as évek során megkövesedett szövegértelmezési kánonok előtt.

A *Grundrisse* ugyanis, hogy Franciaországnál maradjunk, radikálisan kérdésessé teszi azokat a marxi gondolkodás sajátosságával és periodizálásával kapcsolatos merev sémákat, melyeket az althusseri „szigor” az utóbbi években a francia marxizmusra ráerőltetett vagy legalábbis széleskörűen érvényre

<sup>7</sup> K. Kosik művét még nem fordították le franciára; a következő három fordításra utalhatunk: német (Suhrkamp), olasz (Bompiani) vagy spanyol (Grijalbo). [Magyarul vö. Kosik: *A konkrét dialektikája*. Gondolat 1967. 224. o.]

<sup>8</sup> K. Marx/F. Engels: *Werke*, 29. köt. Dietz kiad. 1963. [Magyarul vö. Marx és Engels: *Levelek „A tőké”-ről*. 77. o.]

juttatott. Ezért van ez az elhúzódo csend, ezért ez az egyetértő vakság. De vizsgáljuk meg e kérdést közelebbről.

## A Grundrisse és Marx életművének periodizálása

Az a szükségesség, amelyről Eric Hobsbawm beszélt: hogy a *Grundrisse* fényében szisztematikusan újra át kell tanulmányoznunk a történelmi materializmus fogalmainak kialakulási folyamatát, különösen égető Louis Althussernek és iskolájának munkáival kapcsolatban, amelyek a *Pour Marx* és a *Lire le Capital* három kötetében jelentek meg összegyűjtve.

Azok a megoldások, melyeket e szerzők Marx életművének periodizációjára, a hegeli dialektika „megfordításának” kérdésére, a marxizmus ideologikus és tudományos összetevői közötti viszonyok és interferenciák kérdésére, az elidegenült munkáról szóló elmélet szerepének és jelentőségének problémájára stb. javasoltak, egyszerűen az egész — különben jelenleg láthatólag szétesőfélben levő — althusseri kutatás eddigi lényegi eredményei, pusztán a filológiai pontosság és történeti szabadság szintjén is, már merőben vitathatónak bizonyultak. De ha a *Grundrisse* világánál részleteikben újrazivsgáljuk őket, felfedezük, hogy csak úgy hemzsegek a „félreolvasásoktól”.

Az 1857–58-as Marx-kéziratok — nemismerésük nem mentség többé senki számára, amióta franciául is hozzáférhetők — kétséssé teszik Althussernek és barátainak, ha nem is a programját, de legalább kutatási eredményeik lényegét. Sőt ennél többet kell mondanunk. Meg kell mondanunk, hogy a *Grundrisse* kihagyása egy olyan kutatás anyagaiból, melyet az *Elmélet* címen tálnak nekünk, egész egyszerűen elméleti rászédés.

Végére is ez a szöveg 1953 óta, a Dietz-féle kiadás óta hozzáférhető. Persze németül, de Marx nyelve nem jelentett akadályt sem Althusser, sem kutatócsoportjának tagjai számára. (Nem maga Althusser jelentette-e ki, hogy a *Tőkének* „legalább alapvető elméleti fejezeteit és minden olyan passzusát, ahol felbukkannak Marx kulcsfogalmai, a német szövegben kell olvasni”? Sajnálatos, hogy ezt a nyelvi jószándékot nem terjesztette ki a *Grundrisse* tanulmányozására is.)

S e kéziratokat amellet nem lehet könnyedén az ifjúkori művek „pre-marxista” poklába, az „episztemológiai cezúra” vasfüggönye mögé vetni, mivel ezek még akkor is az érett Marx művei közé tartoznak, ha elfogadjuk Althusser elfogadhatatlan periodizációját.

Végül e szövegekben az Althussert jogosan foglalkoztató s általa — ami önmagában nagyon dicséretes — a szigor igényével átgondolni próbált *összes* értelmezési problémát maga Marx emeli ki, húzza alá (meg Engels, két 1859 augusztusi cikkében, melyekről Althusser láthatólag nem vett tudomást, pedig sok haszontalan kitérőtől megkímélhették volna), mégpedig olyan koherenciával és rendszerező törekvéssel, amely rendkívülien megkönnyíti ennek a bizonyos lényeges passzusok elvont tömörsége miatt sok fejtörést okozó szövegnek az olvasását.

Kíséréljük meg tehát helyrehozni az Althusser információjában mutatózó hiányosságokat és lássuk, miben segíti a *Grundrisse* elemzése — habár az itt csak felületes lehet<sup>9</sup> — e kérdés tisztázását.

<sup>9</sup> A szerző most dolgozik egy munkán erről a kérdésről, s csak néhány hónap múlva készül el vele.

Az *elméleti érettség* kifejezés, amelyet többször használtunk a *Grundrisse* keletkezési korszakának és tartalmának jellemzésére, közvetlenül kapcsolódik a marxi gondolatvilág fejlődéséről, korszakolásáról, töréspontjairól és előrehaladásairól folyamatban levő vitához — amely alkalmasint nem is fog lezárulni, hiszen minden korszak újrakezdi a vitát, objektív igényeinek megfelelően, amelyeket vagy mint ilyeneket érzékel, vagy ideologikus igényekbe burkol.

Ismereteseek Louis Althusser állásfoglalásai a vitában, melyet itt nem kívánunk egészében feleleveníteni, még összefoglalni<sup>10</sup> sem. Althusser szerint 1845 után Marx „radikálisan szakít” egész filozófiai múltjával (lásd különösen az 1963-ból származó és a *Pour Marx*-ban ismét publikált *Marxizmus és humanizmust*). Utóbb Althusser, a *Pour Marx* előszavában, árnyalja és elmélyíti a „radikális törés”, illetve „episztemológiai cezúra” e fogalmát, olyan megfogalmazások segítségével, melyeket — ismertető jellegű kitérőket elkerülendő — inkább részletesen idézünk:

„Ez az 'episztemológiai cezúra' ily módon Marx gondolatvilágát két nagy alapvető időszakra osztja: a még 'ideologikus' időszakra, amely megelőzi az 1845. évi cezúrát, s a 'tudományos' időszakra, amely az 1845-i cezúra után következik. Magát e második időszakot is két momentumra lehet felosztani: Marx elméleti érésének és Marx elméleti érettségének a szakaszára. Az előttünk álló filozófiai és történeti munka megkönnyítése végett javasolnék egy ideiglenes terminológiát, amely ezt a periodizációt regisztrálja.

a) Javasolom, hogy az első időszak műveit, azaz Marx minden írását a doktori disszertációtól az 1844. évi kéziratokig és a *Szent család*ig bezárólag jelöljük a már általánosan elfogadott *Marx fiatalkori művei* kifejezéssel.

b) Javasolom továbbá, hogy az 1845. évi cezúra műveit, azaz a *Feuerbach-téziseket* és a *Német ideológiát*, ahol első ízben jelenik meg Marx új problematikája, de a leggyakrabban még részben negatív s erősen polémikus és kritika[i] formában, jelöljük új kifejezéssel: ezek a *cezúra művei*.

c) Javasolom, hogy az 1845 és 1857 között keletkezett műveket jelöljük az *érés művei* új kifejezéssel. Mert ha igaz is az, hogy a cezúrát, amely az ideologikus (az 1845 előtti) elhatárolja a tudományos időszaktól (az 1845 utánitól), az 1845-ben keletkezett művek döntő dátumához köthetjük (*Feuerbach-tézisek*, *A német ideológia*), okvetlenül figyelembe kell vennünk, hogy a változás nem hozhatta létre egycsapásra, *befejezett* és *pozitív* formában azt az új elméleti problematikát, melyet ez mind a történelem elméletében, mind pedig a filozófia elméletében magával hozott. A *Német ideológia* ugyanis jórészt csak negatívan és kritikailag kommentálja a Marx által elvetett ideológiai problematika különféle formáit. Hosszan tartó *pozitív* elmélkedésre és kimunkálásra volt szükség ezután, hosszú időszakra, amelyet Marx arra használt fel, hogy létrehozza, kidolgozza és rögzítse azt a fogalmilag egyértelmű

<sup>10</sup> Ernest Mandel a már idézett művének (*La formation de la pensée économique de Karl Marx*) 10. fejezetében, melynek címe: *Az 1844-es kéziratoktól a Grundrisséig: egy antropológiai koncepciótól az elidegenülés történeti koncepciójáig*, megtalálható a különböző véleményeknek egy elég helytálló kritikai szintézise.

terminológiát és szisztematikát, amely forradalmi jellegű elméleti koncepciójának adekvát kifejezője lett. Az új problematika fokozatosan nyerte el végleges alakját. Ebből az okból javaslom, hogy az 1845 és a *Tőke* első megfogalmazási kísérletei (1855–1857) között született műveket, azaz a *Kiáltványt*, a *Filozófia nyomorúságát*, a *Bér, ár és profitot* stb., nevezzük az elméleti *érés műveinek*.

d) Végül azt javaslom, hogy valamennyi 1857 után keletkezett marxí művet nevezzük az *érettség műveinek*.

Így a következő osztályozást kapjuk:

- 1840–1844: Ifjúkori művek.
- 1845: A cezúra művei.
- 1845–1857: Az érés művei.
- 1857–1883: Az érettség művei.”

L. A.: *Pour Marx*. 26–27. o. [Magyarul Althusser: *Marx — az elmélet forradalma*. Kossuth 1968. 81–82. o.]

Itt most beérjük azzal, hogy az ehhez a meglepő — mert bizonyos olyannyira nem-szabatos terminusokat, mint „cezúra”, „érés”, „érettség”, meglepő önkényességgel kezel — szöveghez fűzendő észrevételek közül egyelőre megfogalmazzunk kettőt:

a) Nagyon jellemző az a mód, ahogyan Althusser a korszakok és alkorszakok jellemzésére szolgáló Marx-műveket kiválasztja. Ha ugyanis eltekintünk a *Német ideológiától* és a *Kiáltványtól*, Marx minden történelmi és politikai műve kimarad a felsorolásból. Eszerint Marx fejlődésének problémája leszűkül a filozófiáról (az ideológiáról) a politikai gazdaságtanra (a tudományra) való átmenet problémájára: ez viszont életművének elég furcsa megcsonkítása. Megcsonkítás, amely — mondtuk már — egyszerűen kibetűzhetetlenné teszi Marx életművét.

Bár Althusser egyetért azzal, hogy Marx elméleti tevékenységének alapvető eredménye a történelmi materializmus megalapozása (amelyet olykor, nézetünk szerint helytelenül, „a történelem tudományának” nevez), periodizációs kísérlete során mégis kirekeszt minden olyan munkát, ahol ez a történelmi materializmus működésben van, ahol kategóriáinak kimunkálása és alkalmazása közepette volna fogalmilag megragadható.

Ez a hiányosság nem véletlen. Marx gondolati fejlődésének egy bizonyos fajta felfogásából következik, amely azt tisztán elméleti folyamatra, a merő öntudatra ébredés kalandjára redukálja. A dolgok kézzelfogható valóságában természetesen egészen másról volt szó; Marx sokkal előbb vált *kommunistává*, mintsem „tudományosan” kidolgozta volna elméletének összes fogalmait. Mert hogy erre az untilg hallott igazságra emlékeztessünk, a marxizmus nem episztemológia: a marxizmus forradalmi *gyakorlat* és e *gyakorlat* elméleti tudata, ellentmondásos és dinamikus totalitásában megragadva.

b) Althusser erősen hangsúlyozza megfogalmazásainak „újszerűségét”. Mi sem illuzórikusabb ennél. Ha eltekintünk a korízléshez idomított nyelvezettől, Althusser tézisei Marx gondolati fejlődéséről lényegüket tekintve ugyanazok, amelyeket a bürokratikus dogmatizmus harminc éven át előírt és gyengült eszközeivel előírta még ma is.

Valójában — és kétségkívül ez ad magyarázatot az althusseri elméleti vállalkozás nyilvánvaló széteséses tüneteire — Althusser sohasem vizsgálta

felül, sohasem elemezte ki és fésülte át kritikailag a bürokratikus ortodoxia fogalmi apparátusát. Zárójelbe tette ezt a kérdést; ám mihelyt Marx „újszerű” olvasásába fog, kínosan érezhetővé válik a kritikai kidolgozás e hiánya.<sup>11</sup>

De térjünk vissza a *Grundriss*éhez és ahhoz, hogy milyen megvilágítást adnak e kéziratok a marxi életmű periodizációs kérdéseire.

1. Az „episztemológiai cezúra” fogalmával kapcsolatban:

Althusser szerint ez a fogalom „egy tudomány-előtti problematikának tudományos problematikává való mutációját jelöli”. Voltaképpen Gaston Bachelard-tól kölcsönözte Althusser. De anélkül kölcsönözte, hogy tényleges kritikai kidolgozásnak vetette volna alá, hogy akár feltette volna a kérdést, vajon lehetséges-e „átültetni” e fogalmat arról a sajátos területről, amelyen Bachelard felfogása szerint alkalmazandó egy olyan területre (az ideológiának és az eszmék történetének területére), amely az övétől teljességgel elütő. Azaz, s itt Althusser terminológiájával élünk, először e fogalom „elméleti jogcímét” kellene igazolni, érvényességét kellene biztosabb alapzatra helyezni.

Bárhogy legyen is, úgy tűnik, hogy az „episztemológiai cezúrának” a minket érdeklő területen megalapozatlan fogalma mögött a *radikális kezdet* mitológiai árnya rajzolódik ki. Márpedig elméleti okokból teljesen világosnak tűnik, hogy — ha meg akarunk szabadulni a kinyilatkoztatás vallási mítoszaitól és a karteziánus fátyol-mítosztól (még ennek körmönfont husserli alakjában is) — egy elméleti problematika *abszolút alapzatának*, *radikális kezdetének* problémája hamis probléma. Egész egyszerűen olyan probléma, amelyet még egy ideologikus koncepció köde burkol be.

Amellett egy — „érvényességi jogcímét” nem igazolt — idegen fogalom „rápjtása” a marxizmus elméleti testére önmagában is igen veszélyes vállalkozás. A történelem már bőségesen bizonyította ezt a kantianus, empiriokriticista, újhegelianus, teilhardianus stb. „ojtások” tévetei eredményeivel. A marxizmus — s ez a legjobb bizonyítéka elméleti sajátosságának, legjobb bizonyítéka életerejének, de egyszersmind benső elméleti nehézségeinek is — nem fejlődhetik, nem értheti meg önmagát, nem bírálhatja magát másként, mint marxista fogalmak autonóm megalkotásával, amelyek a saját elméleti és társadalmi gyakorlatából, azaz a valóságra való rákapcsolódásából erednek.

Másodsorban, a minket érdeklő területen az „episztemológiai cezúra” fogalma inefficiens. Maga Althusser szolgáltatja erre a közvetett bizonyítékot, amennyiben kénytelen a „cezúra” „mutációját” a marxi gondolkodás egy hosszú „érésével” meghosszabbítani. Egy olyan „éréssel”, amelynek rugalmasságát, cseppfolyósságát csak csodálni lehet. Mi több: az „érés” e fogalmát igazolni akarván, Althusser magát Engelst hívja tanúul, s közben igen furcsa baklövés elkövetésére nyílik alkalm. A *Lire le Capital*ban ([I. köt.] 35—36. o.) Althusser ugyanis visszatér e kérdésre és ezt írja:

„... azt hinni, hogy Marx egész filozófiáját megtalálhatjuk a *Feuerbach-tézisek* néhány megkapó mondatában vagy a *Német ideológia* negatív tárgyalásában, tehát a cezúra műveiben, annyi, mint különös módon félreérteni azokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek egy gyöke-

<sup>11</sup> Így különösen — s hogy csak egyetlen példát említsünk — Althusser fenntartja a „dialektikus materializmus” és a „történelmi materializmus” közötti megkülönböztetést, melynek semmi köze sincs Marx gondolkodásához, nem lévén más, mint az epigonok skolasztikus distinkciója.

resen új elméleti gondolkodás kialakulásához, melynek időre volt szüksége megéréséhez, önmaga definiálásához és kibontakozásához. 'Ez a szemléletmódunk, mióta Marxnak *Misère de philosophie*-jában és a *Kommunista Kiáltvány*ban először lépett a világ elé', mondja Engels, 'bő húsz esztendő s lappangási szakaszon ment át, míg nem a *Tőke*' megjelent ...'

Althusser itt a mondat kellős közepén megszakítja az *Anti-Dühring* második kiadásához (1885) írt Engels-előszó idézését abban a hitben, hogy így a maga malmára hajtja a vizet. Sajnos azonban, Althusser tézisének vesz-tére, Engels mondata itt nem ér véget. Nézzük csak az egészet.

„Ez a szemléletmódunk, amióta Marxnak *Misère de la philosophie*-jában és a *Kommunista Kiáltvány*ban először lépett a világ elé, bő húsz esztendő s lappangási szakaszon ment át, míg nem a *Tőke megjelenése óta növekvő sebességgel mind szélesebb körökben elterjedt és most, messze Európa határain túl is, tekintetbevételre és követőkre talál mindazokban az országokban, ahol egyrészt proletárok és másrészt megalkuvást nem ismerő elméleti tudósok élnek.*” (F. Engels: *Anti-Dühring*. Editions Sociales, 38. o. [Magyarul MEM 20. köt. 8. o.]) (Kiemelés tőlünk.)

Láthatjuk tehát, hogyan változtatja meg Althusser az Engels-idézet értelmét egy ilyen „episztemológiai” egyáltalán nem mondható cezúrával. Mert Engelsnél nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy saját szemléletmódjuk Marxnál és nála „lappangott” — megjegyezzük mellékesen, hogy e szemléletmód első megfogalmazásait Engels az 1847—1848-as évekre teszi —, hanem arról, hogy szemléletmódjuk koruk társadalmában lappangott, arról a hosszú és nehéz útról, melyet a marxizmusnak meg kellett tennie, amíg megnyerte a proletárokat és a megalkuvást nem ismerő elméleti tudósokat, amíg a szocialista gondolkodás uralkodó formájává lett.

Amiből kitetszik, hogy ha a Marx- és Engels-szövegeket ideologikusan olvassák, a Mérimée korabeli spanyol fogadókhoz kezdenek hasonlítani: az ember csak azt találja bennük, amit magával visz.

Búcsút véve a „szimptomatikusnak” nevezett\* olvasás pontatlanságaitól, balfogásaitól és félreértéseitől, próbáljuk a *Grundriss*ével kapcsolatban elsajátítani a szigorú olvasás szerénységét. Ez az olvasás megmutatja nekünk, mennyire nem lehet az „episztemológiai cezúra” fogalmát erre a problémára alkalmazni. Megérteti azt az alapigazságot: a *Grundrisse* problematikája azonos az 1844-es kéziratokéval, hogy e szövegek között nincs semmiféle „mutáció” Marx problematikájában. K. Kosík teljes joggal írja a *Grundriss*éről:

„Ez a mű mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy Marx soha nem távolodott el a filozófiai problematikától, s főként hogy az olyan fogalmak, mint 'elidegenülés', 'eldologiasodás', 'totalitás', 'szubjektum-objektum viszony', amelyeket egyes műveletlen marxológusok legszívesebben Marx ifjúkori bűneinek kiáltánának ki, Marx elméletének állandó fogalmi

\* A *Lire le Capital* bevezetésében Althusser nevezi szövegelemzési módszerét „szimptomatikusnak”. — Szerk.

fegyvertárához tartoznak. A *Tőke* nélkülük nem érthető meg.” (K. Kósik: *id. mű.*; Adolfo Sanchez Vazquez spanyol fordításában 208. o. [Magyarul 224. o.]

Nem itt van a helye, hogy demonstráljuk ezt a tézist, a demonstráció egyébként sem helyettesítheti a *Grundrisse* világába behatoló olvasó saját elméleti *aktivitását*. Mégis legyen szabad ezzel kapcsolatban magának Marxnak a szavaira hivatkoznunk egy az althusseri iskola által olyannyira összekavart kérdéssel, az elidegenüléssel foglalkozó részletet idézve.

Louis Althusser tézise ismert. Szerinte az elidegenülés fogalma premarxista abban az értelemben, hogy a „cezúra” előtti fogalom és — különösen az 1844-es *kéziratokban* — már csak az ideológia kihunyóban levő csillagának talán még vakító utolsó fellobbanásaként jelenik meg.

Mindamellettt az elidegenülés és az elidegenült munka elmélete vörös fonálként húzódik végig az egész *Grundrissén*, mely teljes egészében Marx „érettségéhez” tartozik. És a kéziratok vége felé, ahol mintha Marx maga is arra törekedett volna, hogy végérvényesen pontos kifejezésre hozza nézőpontját, találunk egy fejtegetést és ebből idézzük a következő passzust:

„Az a tény, hogy a munka termelőerőinek fejlődése során a munka tárgyai feltételeinek, a tárgyasult munkának növekednie kell az eleven munkához képest — ez voltaképpen tautologikus tétel, hiszen mi mást jelent a munka növekvő termelőereje, mint azt, hogy kevesebb közvetlen munkára van szükség nagyobb termék létrehozásához, hogy tehát a társadalmi gazdagság mindinkább a munkának maga a munka által létrehozott feltételeiben fejeződik ki — e tény a tőke álláspontjáról nem úgy jelenik meg, hogy a társadalmi tevékenység egyik mozzanata — a tárgyi munka — a másik mozzanatnak, a szubjektív, eleven munkának egyre hatalmasabb testévé válik, hanem úgy, hogy — s ez fontos a bér munka szempontjából — a munka objektív feltételei az eleven munkával szemben egyre kolosszálisabb önállóságra tesznek szert, amely már magában a terjedelmükben kifejezésre jut, és hogy a társadalmi gazdagság egyre hatalmasabb adagokban lép szembe a munkával mint idegen és uralkodó hatalom. A hangsúly nem ennek az iszonyú tárgyi hatalomnak — melyet maga a társadalmi munka magával mint a maga egyik mozzanatát szembeállított — a *tárgyasult voltán* van, hanem az *elidegenült*, külsővé-idegenné vált, elidegenített voltán [*Entfremdet*-, *Entäussert*-, *Veräussertsein*], azon, hogy nem a munkához, hanem a megismerésített termelési feltételekhez, azaz a tőkéhez tartozik. Ameddig a tőke és a bér munka álláspontján a tevékenység e tárgyi testének létrehozása a közvetlen munkaképességgel ellentétben történik — ez a tárgyasulási folyamat ténylegesen a munka álláspontjáról a külsővé-idegenné válás [*Entäusserung*] folyamataként vagy a tőke álláspontjáról idegen munka elsajátításának folyamataként jelenik meg —, addig ez a kiforgatás és visszajára fordítás *valóságos*, nem pusztán *vélt*, pusztán a munkások és tőkések elképzelésében létező.” [*Grundrisse*, 715—716. o.]

Azt hiszem, erről csakugyan nem lehetne többet mondani ilyen kevés mondattal és a fogalmi sűrűség ellenére is ennyire világosan.

Könnyen érthető tehát, hogy a *Grundrisse* miért nem vonzotta eddig a szövegmagyarázókat: kénytelenek lettek volna radikálisan revízió alá venni,

és kétségkívül korrigálni is Marx gondolkodásának kialakulásáról szóló alapvető téziseiket.

Így hát a *Grundrisse* valóban döntő elemeket hoz ebbe a vitába; módot ad annak bebizonyítására, hogy a marxizmus *radikális elméleti sajátossága* nem a filozófiai problematika valamiféle „mutációjában” keresendő: másutt van, egészen más szinten, egészen más területen.

2. Az „ideologikusról” a „tudományosra” való átmenettel kapcsolatban.

Althusser szerint, mint láttuk, az „episztemológiai cezúra” két korszakra osztja Marx munkásságát: az 1845 előtti „ideologikus” periódusra és az 1845 utáni „tudományos” periódusra. De azonkívül, hogy ezt az első pillantásra radikálisnak látszó felosztást meglehetősen legyengíti, elsápasztja a hosszú „érés” elkerülhetetlen bevezetése, ráadásul még teljesen működésképtelennek is bizonyul, mert a marxizmusból, ha reális fejlődésében, a történelmet és a társadalmat vállaló magatartásában szemléljük, lehetetlenség eltávolítani az ideológiát.

A tudomány és az ideológia közötti belső ellentmondás éppenséggel a marxizmus egyik fontos eleme, egyik oka mind előrehaladásának (ha az elméleti és társadalmi gyakorlatban leküzdik), mind stagnálásának (ha nem küzdik le és az ellentett összetevők mindegyike a saját autonóm életét éli heterogén, egymással nem közlekedő szinteken, melyeket csak egy formális vagy adminisztratív ortodoxia tisztán elvont közvetítése köt össze). Az ideológiai területnek egyre bonyolultabb elméleti gyakorlat általi szüntelenül megújuló redukciója és az elméleti vívmányok állandó megkérdőjelezése a forradalmi vállalkozás ideológiai igényei által — ez a marxizmus egyik legterméke nyebb dinamikus ellentmondása, ha felismerik, és ha valóban működik.<sup>12</sup>

Az az Althusser javasolta koncepció tehát, hogy állapítsuk meg az átmenetet Marx gondolkodásában az „ideologikusról” a „tudományosra”, két fő okból bizonyul terméketlennek.

Mindenekelőtt azért, mert pontszerű, kronológiai törést (1845) állít a két korszak közé, holott a törés permanens, minduntalan megújítandó. Az „ideologikus” és a „tudományos” ezen ellentétét végig az egész marxista vállalkozásban kell felfedni, napvilágra hozni és kibontani; vagyis végig nemcsak Marx gondolkodásában, első írásaitól egészen az *utolsóig*, hanem az ezekből így vagy úgy kinőtt marxizmusban is. Semmiképp sem térhetünk ki azelől, hogy még jóval 1845 utáni korszakokban is felfedezzük Marx „legtudományosabb” elemzéseiben is azokat az ideologikus lerakódásokat, amelyek — nem akadémikus, hanem forradalmi — munkájának magából a tartalmából, magukból a céljaikból eredtek. Engels egy kései, 1895. március 6-i írásában, Marx *Osztrálya harcok Franciaországban* című munkájához írt híres előszavában nagyon világosan tanúsítja ennek szükségességét.

Másrészt soha semmiféle „episztemológiai cezúra” nem fog megóvni minket magunkat sem azoktól az ideologikus lerakódásoktól, melyek a marxizmus gyakorlatából magából következnek.

Másodszorban, úgy látszik, hogy Althusser — legalábbis a közvetlenebbül Marx életművének periodizációjával foglalkozó helyeken — túlon túl szűken fogja fel azt az *ideológiát*, amellyel Marx 1845-ben szerinte szakított. Úgy

<sup>12</sup> A *politika* vagy a *gazdaság* elsőbbségéről szüntelenül újakezdődő marxista vita — melyet bizonyos újabb szocialista tapasztalatok ismét időszerűvé tettek — kitűnő példa arra, hogy ez a le nem küzdött ellentmondás milyen zűrzavart okozhat.

látszik, azonosítja ezt az *ideológiát* „Feuerbach antropológiai problematikájával és a hegeli abszolút idealizmus problematikájával”. (*Lire le Capital*. I. köt. 39. o.)

Marxnak Hegel filozófiájával való kapcsolatai azok közé a problémák közé tartoznak, amelyeket Althusser csak még jobban elködösített, s amelyeknek tisztázásához viszont a *Grundrisse* döntően hozzájárul. Provizorikusan azt mondhatjuk — azért provizorikusan, mert egy máris több száz nyomtatott oldalt kiváltott vitához<sup>13</sup> lehetetlen érdemben hozzászólni néhány mondat —, hogy a kérdés egyáltalán nem úgy vetődik fel, ahogy azt Althusser megfogalmazta. A „hegeli abszolút idealizmus problematikájával” való szakításról beszélni — és azt akár 1843-ra, akár 1845-re, vagy 1857-re tenni — hiábavalóság, mert Marx sohasem tette magáévá ezt a problematikát. Nem kellett szakítania vele, mert ebben az értelemben sohasem volt hegelianus. Az igazi kérdés az, hogy mi volt Marx elméleti vállalkozásának viszonya a hegeli dialektika fogalmi struktúrájához.

1859-ben Engels jelentős adalékot szolgáltatott e probléma megvilágításához. A Londonban kiadott *Das Volk* című lapban közzétett két — augusztus 6-i és 20-i — cikkben ismerteti és kommentálja megjelenése alkalmából Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* című művét, amely, mint már említettük, nem más, mint a *Grundrisse*ben elért eredmények egy részének kifejtése. E két cikk rendkívül fontos a minket érdeklő kérdés szempontjából. A másodikban Engels közvetlenül érinti — s megfogalmazásaiban Marxszal folytatott levelezésének és megbeszéléseinek eredményeit kell látnunk — a hegeli dialektika kérdését.

„Itt tehát más kérdés várt megoldásra, melynek a politikai gazdaságtanhoz magán-valóan semmi köze. Hogyan kell kezelni a tudományt? Egyfelől volt a hegeli dialektika, abban az egészen elvont, 'spekulatív' alakban, amelyben Hegel ránhagyta; másfelől a közönséges, most ismét divattá lett, lényegében wolffi-metafizikus módszer, melyben a polgári közgazdászok is írták összefüggésnélküli vaskos könyveiket. Ezt a módszert Kant és jelesül Hegel elméletileg annyira megsemmisítették, hogy csak a renyheség és egy más *egyszerű* módszernek a hiánya tehette lehetővé gyakorlati továbblétezését. Másrészt a hegeli módszer a *meglevő* formájában abszolút hasznavehetetlen volt. Lényegileg idealista volt, itt pedig olyan világszemléletet kellett kifejteni, amely materialistább volt minden korábbinál. A tiszta gondolkodásból indult ki, itt pedig a legmakacsabb tényekből kellett kiindulni. Az olyan módszer, mely saját bevallása szerint 'a semmiből a semmin keresztül a semmihez ért el', ebben az alakjában itt semmiképpen sem volt helyén. *Ennek ellenére minden meglevő logikai anyagból ez volt az egyetlen, amelyhez legalább kapcsolódni lehetett.*” (Kiemelés tőlünk.)

<sup>13</sup> A Marx és Hegel viszonyáról szóló hatalmas irodalomból kiemelünk Mario dal Pra példászerű könyvét: *La dialettica in Marx*, Laterza 1965. Ez a szerző csakugyan szerényen és szigorúan olvasta Marxot, és rendelkezésünkre bocsátja, úgy tűnik, a döntő elemeket e probléma megvilágításához. A bizonyítás csak annál meggyőzőbb, minthogy a szerző sajnos figyelmen kívül hagyja a *Grundrisse*t. De a *Grundrisse* tanulmányozása csak megerősíti dal Prának — Marx műveinek, a fiatalkoriaktól a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*-ig, tanulmányozására alapozott — téziseit Marxnak Hegel dialektikájához való viszonyáról.

Kissé lejjebb, a hegeli gondolkodás, különösen a történetfilozófia óriási érdemeinek részletezése után, Engels kijelenti:

„Ez a korszakalkotó történelemfelfogás a közvetlen elméleti előfeltétele volt az új materialista szemléletnek, és már ezáltal kapcsolódási pont [Anknüpfungspunkt] adódott a logikai módszer számára is.”

Végül, miután ismertette a dialektikus módszer eredményeit, az áru, e kulcsjelenség elemzésében, Engels erre a következtetésre jut:

„Aki csattanós példáját akarja látni annak, hogy a német dialektikus módszer a mostani kialakulási fokán legalább olyan fölényben van a régi laposan szószátyár, metafizikus módszerrel szemben, mint a vasutak a középkor közlekedési eszközeivel szemben, az olvassa el Adam Smith-nél vagy akármelyik más neves hivatalos közgazdásznál, micsoda gyötrelmet okozott ezeknek az uraknak a használati érték és a csereérték, milyen nehezükre esik annak rendje-módja szerint megkülönböztetni őket és mindegyiket a maga sajátos meghatározottságában felfogni, azután pedig vesse össze ezzel Marx világos, egyszerű kifejtését.” (Marx/Engels: *Kleine ökonomische Schriften*. Dietz kiad., Berlin 1955. [Magyarul *MEM* 13. köt. 464–465., 467. o.]

Így tehát az igazi kérdés az, hogy Marx hogyan vette át, hogyan haladta meg és hogyan alakította át operatíván a hegeli dialektika kategóriáit és fogalmain, elméletileg és gyakorlatilag alkalmazva őket a valóság új területeire. Nem Marx logikai és módszertani apparátusa a radikálisan új, hanem azok az „operációs mezők”, amelyekre alkalmazta, s e marxi „operációs mezők” radikális újdonsága vezet a hegeli fogalmi apparátus dialektikus átalakításához, „talpraállításához”, tökéletes funkcióváltozásához: többé nem az öntudat mozgásának, hanem az átalakítandó valóságos világ mozgásának kifejtéséről van szó. A *gyakorlat és az operációs mező* szintjén kell az elméleti kidolgozáshoz feltárni Marx gondolatvilágának radikális újdonságát. A hegeli fogalmi struktúrájának ez az átalakítása mármost 1845-ben még korántsem valósult meg, ez a dátum csak a folyamat egyik állomását jelzi. Ez az átalakítás — a történelem és a gazdaság sűrűjébe hatoló tudományos kutatás eredményeinek a fogalmi apparátusban való kicsapódásaként — végigvonul Marx egész intellektuális tevékenységén, sőt tulajdonképpen befejezetlen folyamatról van szó: Hegel dialektikája ma is probléma a marxizmus számára.

Ebben a folyamatban a *Grundrisse* kiváltságos helyet foglal el, egyszerűen azért, mert a hegeli dialektikus apparátussal való kapcsolatnak és ez apparátus talpraállításának feltételei és követelményei itt áttetszőbbek, explicittebbek — mégpedig úgy, ahogy Marx és Engels explicálja őket —, mint bárhol másutt.

Másfelől viszont bizonyos, hogy a „feuerbach-i antropológiai problematikával” való szakítás valóban az egyik lényeges állomás Marxnak a saját gondolatvilága, tudásának sajátossága felé haladtában. Werner Schuffenhauer szép tanulmánya (*Feuerbach und der junge Marx*. Berlin 1965.) a rendelkezésre álló szövegek figyelmes és szenvedélyes olvasásával, valamint kiadatlan levélforrások felhasználásával világosan megmutatja, hogyan tette magáévá és haladta meg az 1842–46-os időszakban a fiatal Marx Feuerbach antropológiai tematikáját.

De a feuerbach-i antropologizmus kritikai felszámolása egymagában semmiképpen sem óvja meg a marxi gondolatvilágot az ideologikum visszatérésétől. Ez túlságosan egyszerű volna. Az ideologikum gyökerei nem kizárólag, még csak nem is elsősorban filozófiaiak. A valóságban (állítottuk már, de egy sokkal finomabb és komplexebb elemzéssel kellene bizonyítanunk) az ideologikum a marxizmus egyik lényegi összetevője, amennyiben a marxizmus forradalmi-történelmi gyakorlat. S az ideologikum rá is tapad a marxizmusra, kívülről, az osztálytársadalmak egész szociális és kulturális horizontjából kiindulva; még a „bürokratikus szocializmus” országaiban is, márcsak egy olyan társadalom átláthatatlansága miatt is, melyben a különböző szinteken nem működnek — vagy csak mitologikus módon működnek — a proletárdemokrácia eszközei.

### Konklúzióképpen: Olvassuk a Grundrissét

Tehát olvasni kell a *Grundrissét*. Nehéz vállalkozás, az bizonyos, de kalandokban és elméleti felfedezésekben gazdag vállalkozás is. A francia olvasó feladatát mindenestre nagyon megkönnyíti Ernest Mandel legutóbbi megjelent tanulmánya (*La formation de la pensée économique de Karl Marx*), melyben Marx 1857—1858-as kéziratának kritikai elemzése az őt megillető helyet foglalja el.

(Fordította Lakatos Mária)

### POLITICAL ECONOMY AND PHILOSOPHY IN MARX'S *GRUNDRISSE*

*Jorge Semprun*

The paper, written on the French publication of Marx's *Grundrisse*, gives a short analysis of that work. Examining the development of Marx, the author questions those views which suggest a "break" to have been found in Marx's oeuvre.

### ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ И ФИЛОСОФИЯ В *GRUNDRISSE* МАРКСА

*Х. Семпрун*

Статья писалась по поводу издания *Grundrisse* Маркса на французском языке. На основе анализа *Grundrisse* автор исследует развитие мыслей Маркса и вступает в спор с теми взглядами, которые хотят обнаружить «перелом» в творчестве Маркса.